

3. Γεωγραφικές Μέθοδοι Ανάλυσης Τοπίου

Διάφορες θεωρήσεις του κόσμου έχουν κατά καιρούς επιδιώξει να δομήσουν γνώση για τον ανθρώπινο πολιτισμό: η Θεολογική Τάξη (μια μη εμπειρική θεώρηση, που χρησιμοποιείται κυρίως από θεολόγους και τον κλήρο και συχνά κατακρίνεται ως μεταφυσική), η Αισθητική Τάξη (που βασίζεται σε προσωπικές ή διαπροσωπικές προτιμήσεις και χρησιμοποιείται κυρίως από κριτικούς τέχνης), η Κοινή Λογική (εκφρασμένη μέσα από παροιμίες, γνώμικα κ.λπ., που χαρακτηριστικά εμφανίζεται σε συμβουλευτικές στήλες περιοδικών και εφημερίδων), οι Ουμανιστικές Μέθοδοι (που κυρίως ασχολούνται με πολιτισμικά φαινόμενα από ανθρωπιστές επιστήμονες, μουσικούς και άλλους καλλιτέχνες) και οι "Επιστημονικές Μέθοδοι" (που παρέχουν τη δυνατότητα επαλήθευσης των αποτελεσμάτων των μελετών τους και χρησιμοποιούνται από επιστήμονες). Στην τελευταία αυτή θεώρηση κυριαρχούν ερωτήσεις του τύπου "πώς" και "γιατί", και η έρευνα παραδοσιακά διεξάγεται κατά δύο τρόπους: τον ιδιογραφικό και το νομοθετικό. Ο ιδιογραφικός τρόπος διεξαγωγής έρευνας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη μοναδικότητα του αντικειμένου του, στο μεμονωμένο υποκείμενο ή γεωγραφική περιοχή, στην βιογραφική διάσταση και στην ολιστική ανάλυση, σε βάρος πολλές φορές της ακρίβειας και φυσικά της γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Ο νομοθετικός τρόπος επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην καθολικότητα και τα θέματα γενικής ισχύος. Οριοθετεί επιστημονικούς νόμους και κανόνες και θεωρείται "επιστημονικότερος" του προηγούμενου). Από τους δύο, ο ιδιογραφικός προσφέρεται περισσότερο

στην αναλυτική προσέγγιση του πολιτισμικού τοπίου.

Όταν στα μέσα περίπου του 20ού αιώνα ο νομοθετικός τρόπος διεξαγωγής έρευνας αντικατέστησε τον ιδιογραφικό ως βασική γεωγραφική ερευνητική προσέγγιση, παρατηρήθηκε μία κάμψη, όπως είναι επόμενο, στην ενασχόληση με τη μελέτη του τοπίου. Αυτή περίπου συμπίπτει με την ποσοτική (quantitative) επανάσταση της δεκαετίας του 1950. Τη δεκαετία του 1950 μία καινούργια παγκόσμια τάξη κυριαρχεί, με έμφαση στην “πρόοδο” και στην τεράστια ανάπτυξη της τεχνολογίας. Καθώς και η επιστήμη είναι πολιτισμικό δημιούργημα (Kuhn 1962), καινούργια ερωτήματα απευθύνονται προς τους κοινωνικούς επιστήμονες, που προσπαθούν όλο και περισσότερο να μιμηθούν τους φυσικούς επιστήμονες. Οι γεωγράφοι στρέφονται σχεδόν ολοκληρωτικά προς θετικές μεθοδολογίες, κυρίως μέσα από τη χωρική ανάλυση, σύμφωνα με την οποία, αν κατανοηθούν οι νόμοι της γεωγραφίας, μπορούν κατόπιν να χρησιμοποιηθούν οπουδήποτε στο χώρο. Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις που κυριαρχούν στη συγκρότηση της γεωγραφικής σκέψης και στη διαμόρφωση γεωγραφικής θεωρίας στη διάρκεια του εικοστού αιώνα, αρχίζοντας από τη δεκαετία του 1950, είναι:

1) Εμπειρισμός ή Θετικισμός (ή “Λογικός” Θετικισμός, όταν δεν παραδέχεται καμμία άλλη επιστημονική μεθοδολογία) ή, όπως εσφαλμένα συνηθίζεται να ονομάζεται, “η Επιστημονική Μέθοδος”, που υποστηρίζει ότι:

- α. Πηγή της γνώσης είναι η παρατήρηση (observation). Με την παρατήρηση συλλέγονται “πραγματικά” δεδομένα/γεγονότα (facts), δηλαδή “αντικειμενικές” πληροφορίες.
- β. Η γνώση βασίζεται στην ανεύρεση και τεκμηρίωση αιτίου και αποτελέσματος (cause and effect), δηλαδή εξηγούμε τον γύρω μας κόσμο βάσει αιτίων και αποτελεσμάτων.
- γ. Μπορούμε να μελετήσουμε μόνο ό,τι “πραγματικά υπάρχει” στον κόσμο. Η μελέτη αυτή διεκπεραιώνεται με τη βοήθεια υποθέσεων που δοκιμάζονται ώστε να καταλήξουμε σε επιστημονικές γενικότητες, νόμους ή θεω-

ρίες. Τα αποτελέσματα πρέπει να μπορούν να αναπαραχθούν από οποιονδήποτε ακολουθήσει την ίδια μεθοδολογία.

δ. Το κριτήριο της “αντικειμενικότητας”: κάθε άλλη πηγή γνώσης είναι προκατειλημμένη ή μεταφυσική.

Οι δεκαετίες του 1960 και 1970, όπως είναι φυσικό, αμφισβήτησαν τον λογικό θετικισμό ως μεθοδολογική πανάκεια στις κοινωνικές επιστήμες και στράφηκαν κριτικά προς τη χωρική ανάλυση πρώτα με μεθοδολογίες ανάλυσης συμπεριφοράς (behavioral analysis), και μετά με δύο νέες ομάδες προσεγγίσεων, τις στρουχτουραλιστικές/φονξιοναλιστικές (ή δομολειτουργικές) και τις ανθρωπιστικές. Οι “καινούργιες” αυτές μέθοδοι, που συστηματοποιούνται παρακάτω σε ομαδοποιήσεις συναφών σχετικά μεθοδολογιών, εξυπηρέτησαν και συνεχίζουν να εξυπηρετούν όλο και περισσότερο την ερευνητική προσπάθεια στη μελέτη του τόπιου.

II) Οι Στρουχτουραλιστικές και οι Φονξιοναλιστικές (Δομολειτουργικές) Μέθοδοι υποστηρίζουν ότι οι επιστημονικές θεωρίες δεν είναι δυνατόν να δοκιμάζονται και να διερευνώνται μόνον με τη συλλογή στοιχείων μέσα από παρατήρηση, διότι τα αίτια των φαινομένων δεν είναι δυνατόν πάντοτε να παρατηρηθούν, αλλά μπορεί να οφείλονται και σε όχι-και-τόσο-φανερές δομές (structures) σύμφωνα με τον Στρουχτουραλισμό (Structuralism), ή λειτουργίες σύμφωνα με τον Φονξιοναλισμό (Functionalism), που βρίσκονται κρυμμένες κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων, ή εν πάση περιπτώσει δεν είναι αντιληπτές μόνο με την παρατήρηση. Για παράδειγμα, τέτοιες δομές είναι το ανθρῶπινο μυαλό (Claude Levi-Strauss), η γλώσσα/τα σημεία (Saussure), ή οι σχέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής στον ιστορικό υλισμό (Karl Marx).

III) Οι Ουμανιστικές ή Ανθρωπιστικές Μέθοδοι (Φαινομενολογία, Ιδεαλισμός, Πραγματισμός, Υπαρξισμός) προσπαθούν να κατανοήσουν την ανθρῶπινη εμπειρία και πραγματικότητα σε όλη της την ασάφεια, την πολυπλοκότητα και τη συνολικότητα, υποστηρίζοντας ότι για να κατανοήσουμε το ανθρῶπινο περιβάλλον πρέπει να λάβουμε υπό-

ψη ανθρώπινες αντιλήψεις, γνώμες, αξίες, συναισθήματα, προσωπικές ιστορίες, διαθέσεις, αναμνήσεις, οικογενειακή ανατροφή κ.λπ. (Loewenthal 1961). Θα εξετάσουμε μερικές από αυτές τις μεθόδους σε κάποιο μεγαλύτερο βάθος, λόγω του κεντρικού ρόλου που έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν στην πολιτισμική γεωγραφία και τη μελέτη του τοπίου γενικότερα.

Το 1961 ο ιστορικός/πολιτισμικός γεωγράφος David Lowenthal, με τους όρους “γεωσοφία” (geosophy) και “προσωπικές γεωγραφίες” (personal geographies), επικεντρώνει το ενδιαφέρον της επιστημονικής του περιοχής στις προσωπικές ιδέες (θετικές ή αρνητικές) του κάθε ανθρώπου για το περιβάλλον του, στο “πώς ο καθένας μας αποσπά, μεταδίδει, αφομοιώνει και μετατρέπει χωρικές έννοιες και ιδέες”. Με άλλα λόγια, βλέπει τον κάθε άνθρωπο σαν ένα καλλιτέχνη μοναδικό ως προς τους τρόπους με τους οποίους οργανώνει το χρόνο και την προσωπική/κοινωνική του ζωή στο χώρο.

Από την κριτική των ιδεών του Lowenthal (ως πολύ αφηρημένες) δημιουργήθηκαν δύο καινούργιες σχολές. Ο **Ιδεαλισμός** – μια αναθεώρηση ανθρώπινων ιδεών, σύμφωνα με την οποία η γεωγραφία αποτελεί συνθετική επιστήμη σε στενή σχέση με την ιστορία – θεωρώντας πως όλες οι ανθρώπινες πράξεις είναι αποτελέσματα λογικής σκέψης, δίνει έμφαση στον άνθρωπο και τον ανθρώπινο νου. Η **Φαινομενολογία** – που κυριάρχησε περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ουμανιστική μεθοδολογία στη γεωγραφία – με ισχυρότερη φιλοσοφική βάση, δείχνει τεράστιο ενδιαφέρον για τις επιστήμες του ανθρώπου. Σε αυτήν στηρίχθηκε η ανάπτυξη της πολιτισμικής και της ιστορικής γεωγραφίας, όπως και η μελέτη του τοπίου. Απευθύνει διαφορετικού είδους ερωτήσεις στο γεωγράφο από αυτές του λογικού θετικισμού, π.χ. “ποια η σημασία αυτού του φαινομένου / κατανομής / σχέσης;” ή “πώς υποβοηθάει η γνώση αυτή στην κατανόηση του εαυτού μας;” Σύμφωνα με την φαινομενολογία, η ανθρώπινη υπόσταση αποτελεί περιοριστικό παράγοντα στους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να κατανοήσουμε τον κόσμο, αρχή που καθιστά αυτή τη μεθο-

δολογία οντολογικά εκ διαμέτρου αντίθετη προς τον λογικό θετικισμό. Τοποθετεί όμως τον άνθρωπο στο επίκεντρο της έρευνας και της γνώσης. Έτσι συνεισφέρει στην επαύξηση της ανθρώπινης υπόστασης και ανατρέπει το διαχωρισμό μεταξύ της γεωγραφικής επιστήμης και της καθημερινής ζωής.

Στην πράξη μπορούμε να διαχωρίσουμε τις ανθρωπιστικές μεθοδολογίες με τις οποίες συνήθως διεξάγεται η έρευνα σε δύο ομάδες, με έμφαση η πρώτη στις ανθρωπιστικές επιστήμες, όπου η έρευνα διεξάγεται με λογοτεχνική κριτική, ιστορία τέχνης και αισθητικής, και ερμηνευτικές προσεγγίσεις, και η δεύτερη στις κοινωνικές επιστήμες, περισσότερο ενσυνείδητα θεωρητική, όπου η έρευνα διεξάγεται με εθνογραφικές μεθόδους, συμμετοχή παρατήρηση, ερμηνευτικές και πάλι προσεγγίσεις και λογικές (αντί για στατιστικές) εξαγωγές συμπερασμάτων. Η πρώτη απαντάται στην πολιτισμική και στην ιστορική γεωγραφία, στις μελέτες τοπίου -landscape studies- και στην εξερεύνηση της αίσθησης του τόπου -sense of place-, ενώ η δεύτερη στην κοινωνική γεωγραφία, στη γεωγραφία του καθημερινού κόσμου -lifeworld studies- και στις μελέτες χώρου -spatiality studies-.

Διαγραμματικά, τα βασικά στοιχεία της φαινομενολογικής προσέγγισης είναι:

1. Όλη η γνώση είναι **(δι-)υποκειμενική** και δομείται ως εξής (από τα αριστερά προς τα δεξιά):

**ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ – ΕΜΠΕΙΡΙΑ – ΝΟΗΜΑ
(LIFEWORLD – EXPERIENCE – MEANING)**

2. Η **κατανόηση** (σε αντιπαράθεση με την εξήγηση ή την πρόγνωση, με τις οποίες δεν ασχολούνται οι φαινομενολογικές μέθοδοι) των διεργασιών απόδοσης νοήματος/έννοιας στο ανθρώπινο περιβάλλον γίνεται με το στοχασμό, την κριτική λογική σκέψη, την υπερβατική αυτοσυγκέντρωση, τη φιλοσοφική ή εσωστρεφή αναζήτηση και τη λογική αυτοανάλυση, υπερβαίνοντας πάντοτε τις προσωπικές εμπειρίες, όσο αυτό είναι δυνατό.
3. Το ανθρώπινο περιβάλλον κατανοείται ως νοητικό κατα-

σκεύασμα, ως αποτέλεσμα **σκοπίμων ανθρώπινων ενεργειών** (acts of intentionality). Μας ενδιαφέρει, για παράδειγμα, ποιες είναι αυτές, ποιο είναι το νόημά τους, και πώς διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο και από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Οι κριτικοί των ουμανιστικών μεθόδων τις κατηγόρησαν γενικά ότι αποσκοπούν σε γενικότητες (όταν αποτελούν συνθετικές και νομολογικές προσεγγίσεις), ότι είναι πολύ δύσκολη η ολοκληρωτική υπέρβαση των προσωπικών μας εμπειριών κατά τη διεξαγωγή τέτοιου είδους έρευνας, όπως είναι και η ακριβής ερμηνεία των εμπειριών άλλων ανθρώπων, με αποτέλεσμα οι μέθοδοι αυτές να αποδεικνύονται συχνά λιγότερο αποτελεσματικές στην ανάλυση του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Αυτό συμβαίνει διότι λίγοι ερευνητές/επιστήμονες τολμούν να διεισδύσουν στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, διότι η σημασία των ανθρώπινων αξιών έχει παραγνωριστεί στις μέρες μας, και διότι οι γεωγράφοι είναι συνήθως “εξωστρεφείς επιστήμονες”. Σαν αποτέλεσμα, η ανθρωπιστική ανάλυση έχει μείνει σχετικά πίσω στην παραγωγή γεωγραφικής θεωρίας. Αντίθετα, έχει προσφέρει πολλά στη μελέτη της ποιότητας ζωής (quality of life), στην καταξίωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μέσα από την επιστήμη, και εν πάση περιπτώσει είναι εξίσου χρήσιμη (όπως και όλες οι άλλες αναλυτικές προσεγγίσεις) συμπληρωματικά με κάθε άλλη στη συγκρότηση της γεωγραφικής επιστημονικής γνώσης. Πρόσφατα μάλιστα παρατηρείται μία επιστροφή στις ανθρωπιστικές θεωρήσεις και ο άνθρωπος (σε αντιπαράθεση με την κοινωνική ομάδα) ανακτά και πάλι τη θέση του στις αναλυτικές ενασχολήσεις των κοινωνικών επιστημών.